

Dağlık Altay'daki Okunmamış Bazı Yazıtlar Üzerine Okuma ve Anlamlandırma Denemesi

The Attempt of Reading and Interpretation on Some Unread Inscriptions in Mountainous Altai

Muhammed Mustafa BAKIR

Bağımsız Araştırmacı
Independent Researcher

öz

Köktürk harfli yazıtlara ev sahipliği yapan yerlerden biri olan Dağlık Altay bölgesinde 101 yazıt mevcuttur. Bu yazıtların 85 tanesi kaya yazıtıdır. Kalanlar ise çeşitli nesnelere üzerine yazılan yazıtlardır. Bu yazıtların hemen hemen tamamı okunmuş ve üzerine çalışmalar yayımlanmıştır. Tespit edilmiş olan her bir yazıtın çözülmesi Eski Türkçenin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak ve Türkoloji çalışmalarına katkı sunacaktır. Bu çalışmada Dağlık Altay Yazıtları arasında yer alan A50 Karban, A63 Kalbak-Taş XXIX, A66 Sogodek ve A77 Biçikti-Boom X yazıtları üzerine birer okuma ve anlamlandırma önerisi sunulmuştur. Çalışmada ele alınan A50 Karban Yazıtı 1988'de, A63 Kalbak – Taş XXIX Yazıtı 1994'te, A66 Sogodek Yazıtı 1995'te ve A77 Biçikti – Boom X Yazıtı 2001'de bulunmuştur. Çeşitli çalışmalarda kendisine yer edinen bu yazıtlar bugüne dek okunamamıştır. Çalışmada ilgili yazıtlar için ileri sürülen okuma denemeleri üzerinden yazıtların değerlendirilmesi yapılmıştır. Önerilen okumalarda yazıtlarda ilk defa görülen sözcüklerden biri de kasaplık veya uzuv olan etten farklı bir anlama gelen “ ” (e)t sözcüğüdür. Bu sözcük Eski Uygur Türkçesindeki etöz olarak görülen sözcüğü çağrıştırmaktadır. Bu boyutuyla da değerlendirilmelidir. Ayrıca daha önce nadiren bazı yazıtlarda kullanılmış olan çeşitli sözcükler de tanıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Biçikti-Boom X, Kalbak-Taş XXIX, Karban, Dağlık Altay, Eski Türkçe, Sogodek

ABSTRACT

There are 101 inscriptions in the Mountainous Altai region, which is one of the regions that hosts the Kopturk letter inscriptions. 85 of these inscriptions are rock inscriptions. The rest are inscriptions found on various objects. Almost all of these inscriptions have been read and studies have been published. It has been determined, that an inscription of old Turkic can help better and will present related to Turkology. In this study, a reading and interpretation proposal is presented on the A50 Karban, A63 Kalbak – Tash XXIX, A66 Sogodek and A77 Bichikti – Boom X Inscriptions, which are among the Mountainous Altai Inscriptions. The A50 Karban Inscription discussed in the study was in 1988, the A63 Kalbak – Tash XXIX Inscription in 1994, the A66 Sogodek Inscription in 1995 and the A77 Bichikti Boom X Inscription in 2001. These inscriptions, which have found a place in various studies, have not been read until today. In the study, the inscriptions were evaluated based on the reading suggestions put forward for the related inscriptions. The word “ ” (e)t, which has a different meaning than meat, which is one of the words seen for the first time in the inscriptions in the suggested readings. This word evokes the Old Uighur word seen as etöz. This issue should also be evaluated. Various words that were rarely used in some inscriptions before were also witnessed.

Keywords: Bichikti-Boom X, Kalbak-Tash XXIX, Karban, Mountainous Altai, Old Turkic, Sogodek

Giriş

Rusya Federasyonu'na bağlı Altay Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan ve Dağlık Altay olarak da bilinen coğrafyadaki Eski Türkçe dönemine ait yazıtlar, 1818'de Spasskiy'in A1 kodlu Çarış Yazıtını bulup duyurmasıyla gün yüzüne çıkmıştır. Bu yazıtlar üzerinde birçok kişi çalışmıştır. Tıbıkova, Nevskaya ve Erdal (2012) ile Konkobayev, Useev ve Şabdanaliyev (2015) tarafından Dağlık Altay'daki yazıtlar güncel olarak ele alınmıştır.

2012'de Tıbıkova ve ekibinin çalışmasında 90 yazıt yer almıştır. Konkobayev ve ekibi ise 2015 yılında yaptıkları keşif gezisinde 11 yeni yazıt keşfederek çalışmalarında toplamda 101 yazıtı yer vermişlerdir. Erdal ve Kubarev'in kaydettiğine göre yeni bulunan (bk. Tuğuşeva, Klyastorny ve Kubarev, 2014; Kubarev, 2016; Kindikov ve Kindikov 2018, ss. 18-19, 35-36, 44, 57, 61) ve henüz yayımlanmamış yazıtları da dikkate aldığımızda günümüzde Altay'daki yazıtların toplamının 110-120 civarında olduğu söylenebilir (2019: 231).

Dağlık Altay bölgesi barındırdığı yazıtların bolluğuyla oldukça önemli bir yere sahiptir. Konkobayev ve ekibinin bölgede tespit ettiği 101 yazıtın 85 tanesi kaya yazıtıdır. Kalan yazıtlar ise çeşitli nesnelere üzerine yazılmıştır.

Geliş Tarihi/Received: 29.10.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 04.05.2022

Yayın Tarihi/Publication Date:
28.09.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Muhammed Mustafa BAKIR
E-posta: mmustafaabakir@gmail.com

Atif: Bakir, M. M. (2022) Dağlık Altay'daki Okunmamış Bazı Yazıtlar Üzerine Okuma ve Anlamlandırma Denemesi. *Turcology Research*, 75, 429-436.

Cite this article: Bakir, M. M. (2022). The Attempt of Reading and Interpretation on Some Unread Inscriptions in Mountainous Altai. *Turcology Research*, 75, 429-436.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Bölgedeki kaya yazıtları incelendiğinde üst sınıftaki insanlardan ziyade halktan insanların ellerinden çıktığı fark edilmektedir. Bu yazıtlar insanların gündelik hayatına, düşünüşlerine ve tutumlarına ilişkin ipuçları veren kısa metinlerden oluşmuştur. Bu bağlamda Dağlık Altay'da ortaya çıkarılan yazıtlar Eski Türklerin düşünce dünyasının ve yaşam tarzlarının anlaşılması için oldukça önemlidir.

Bu çalışmada Dağlık Altay'da bulunan 85 kaya yazıtı arasında yer alan dört yazıt ele alınmıştır. Çalışmaya konu olan yazıtlar bugüne dek okunmaya çalışılmış ama başarıya ulaşılamamıştır. Bu araştırmada yazıtlarla ilgili okuma ve anlamlandırma önerisi sunularak yazıtların önemine değinilmiştir. Her metin, her mesaj ancak sahibi (yazarı, söyleyeni) tarafından tamamen anlaşılabilir (Alyılmaz, 2021: 289). Elde edilen yazıtlar üzerine farklı görüşlerin özgürce dile getirilmesi metinlerin mesajına ulaşmak için elzemdir. Bu çalışmanın temel amacı, sahada tespit ettiği bulguları paylaşan bilim insanlarının eserlerine dayanarak Köktürk harfli kaya yazıtlarının içerdiği metinler üzerine bir perspektif daha açmaktır.

Yazıtlar Üzerine Yapılmış Olan Okuma Denemeleri

A50 Karban Yazıtı Üzerine Yapılan Okuma Denemeleri

A50 kodlu Karban Yazıtı 1988'de Katun Nehri'nin sol tarafında, Karban ve Katun nehirlerinin buluştuğu noktada, Kuyus köyünün karşısında Matoçkin tarafından tespit edilmiştir. Aynı yazıt daha sonra tekrar 1990'da bu kez V. N. Elin ile V. I. Sojonov tarafından da tespit edilmiştir. Yazıt¹ iki satır ve 22 karakterden oluşmuştur. İlk satırda 17, ikinci satırda 4 karakter mevcuttur. Birinci satırın uzunluğu 22 cm civarı, ikinci satırın uzunluğu 5,5 cm'dir. Dikey olarak yazılmış olan yazıtın birinci satırı 2 ila 4 cm aralığında, ikinci satırın yüksekliği ise 3,5 ila 4,5 cm aralığındadır.

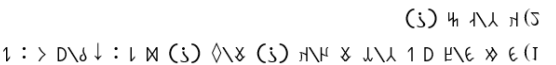
Yazıt üzerinde ilk olarak Klyastorniy ve Matoçkin çalışmış, bir okuma ve anlamlandırma önerisinde bulunmuşlardır (1991). Daha sonra ilgili yazıt üzerinde Tibikova, Nevskaya ve Erdal çalışmıştır (2012). Yazıtın görüntüsüyle transliterasyonunu yayımlamışlardır ancak metinle ilgili tam bir okuma yapmamışlardır. Yazıt üzerinde son olarak Konkobayev, Useev ve Şabdaneliyev çalışmıştır (2015). Metni biraz daha farklı okumuşlar, transliterasyonunu yapmışlar ama yine tam bir anlam vermemişlerdir.

Klyastorniy ve Matoçkin'in okuması oldukça eksik kalmış ve metin tam olarak anlamlandırılmamıştır. Diğer ekipler ise değinildiği üzere yazıtta tam bir anlam önerisi getirmemişlerdir. Kendilerinin okuma ve anlamlandırma denemeleri aşağıda verildiği gibidir.

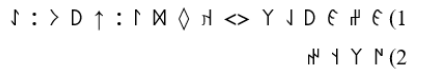
Klyastorniy ve Matoçkin'in Okuma Önerisi

Yorumlu Yazı Çevirimi	1) Okuz... jaladyň qaň... (?)quj 2) üläň ar(yn)
Aktarımı	1) Öküzü... yaktın/damgayla! / Onun/ kan...dok/? dökün?/ 2) Üleştirin! Ayırın! (Klyastorniy & Matoçkin, 1991: 65-67).

Tibikova ve Ekibinin Okuma Önerisi

Yazıtın Aslı	
Yorumsuz Yazı Çevirimi	1) g ² m g ² /p y ¹ l ¹ l ² /r ² b ² t ² /r ² b ² /n ¹ l ¹ k l : uk y ² /y ¹ U : A 2) Ü l ² /n ² n ²
Yorumlu Yazı Çevirimi	1) ok(i)yu-a 2) ...
Aktarımı	1) çağırarak/ okuyarak 2) ... (Tibikova ve ark., 2012: 145-146).

Konkobayev ve Ekibinin Okuma Önerisi

Yazıtın Aslı	
Yorumsuz Yazı Çevirimi	1) e/a : o/u y ¹ kO/Ok : i/i kıl b ² k b l ² l ¹ y ¹ g ² z g ² 2_ n ² n ² l ² ü/ö
Yorumlu Yazı Çevirimi	1) 2) öl(e)η(i)n
Aktarımı	1) 2) çimenlerini (Konkobayev ve ark., 2015: 178).

A63 Kalbak-Taş XXIX Yazıtı Üzerine Yapılan Okuma Denemeleri

A63 kodlu Kalbak – Taş XXIX Yazıtı Onguday bölgesinde bulunan Çüy yolunun 721. kilometresinde bulunan Kalbak-Taş kayalığında III. Kaya olarak anılan bir kayanın sağ tarafındadır. Yazıt 1994'te Kızlasov tarafından bulunmuştur. Kalbak-Taş XXIX Yazıtının uzunluğu 15 cm, yüksekliği 2,8 ila 3,5 cm aralığındadır. Yukarıya doğru eğik bir biçimde yazılan yazıtta 10 işaret mevcuttur. Zaman içerisinde yazıt tahrip olmuştur. Ancak bugüne dek yazıt üzerine tam bir anlamlandırma çalışması yapılmamıştır. Yapılmış olan çalışmalar aşağıda verilmiştir.

Kızlasov'un Okuma Önerisi

Yorumsuz Yazı Çevirimi	s ² (š ²) η qga(ä)s2(?)(š2?)r2**š2l2
Yorumlu Yazı Çevirimi	S(a)ηq(i)y
Aktarımı	Manastır topluluğuna ait (?) (Kızlasov, 2003: 95-96).

1 Yazıtların ölçüleri için Konkobayev ve ekibinin (2015) çalışmasından faydalanılmıştır.

Tıbıkova ve Ekibinin Okuma Önerisi**Yazıtın Aslı**

Y ^ ? ? ↑ : J E H Y :

Yorumsuz Yazı Çevirimis² η² k¹ g² A : r² ? ? ? ?¹ l² (Tıbıkova ve ark., 2012: 94).**Konkobayev ve Ekibinin Okuma Önerisi****Yazıtın Aslı**

YΛ .. ↑ .. J E H Y I

Yorumsuz Yazı Çevirimil² s² ... r² e/a g² k¹ η s² (Konkobayev ve ark., 2015: 214-215).**A66 Sogodek Yazıtı Üzerine Yapılan Okuma Denemeleri**

E. E. Yamayeva, Sogodek Yazıtını 1995'te Kuluda köyünün 15 km kadar güneybatısındaki Sogodek adlı bir mevkiye tespit etmiştir. Tek satırdan ve 22 karakterden oluşan yazıt 12,6 cm uzunluğa ve 1,2 ile 2,3 cm yüksekliğe sahiptir.

Yazıt şimdiye dek sadece Tıbıkova, Nevskaya ve Erdal (2012); Konkobayev, Useev ve Şabdanaliyev (2015,9 tarafından yayımlanmıştır. Ancak yazıt üzerine herhangi bir anlamlandırma çalışması mevcut değildir. Yazıtla ilgili yapılan çalışmalar aşağıda verildiği şekildedir.

Tıbıkova ve Ekibinin Okuma Önerisi**Yazıtın Aslı**

(?) > I J J 1 J I I ? I I ↑ δ I 1 X 1 J X I

Yorumsuz Yazı Çevirimi

s2 b2 l1 p b2 p s2 b1 uk s2 s2 ? s2 s2 l1 p l1 l1 s2 U(?) (Tıbıkova ve ark., 2012: 99).

A77 Biçikti-Boom X Yazıtı Üzerine Okuma Önerileri

A77 şeklinde kodlanmış olan Biçikti-Boom X Yazıtı 2001'de Onguday sınırları içerisindeki Biçikti-Boom köyünde Kızlasov tarafından bulunmuştur. Yazıtın uzunluğu 11 cm, yüksekliği 1,4 ile 2,3 civarındadır. Koçeyev, yazıtta 11 karakter olduğunu kaydetmiştir ancak kendisi herhangi bir okuma ve anlamlandırma önerisinde bulunmamıştır (2006: 11). Bunun yanı sıra Konkobayev ve ekibi de yazıtta 2015 yılında yayımlanan çalışmalarında yer vermişlerdir. Ancak onlar da herhangi bir okuma ve anlamlandırma girişiminde bulunmamışlardır (244). Yazıtla ilgili tek okuma anlamlandırma çalışması Tıbıkova ve ekibine aittir. Kendilerinin denemeleri aşağıda verilmiştir.

Tıbıkova ve Ekibinin Okuma Önerisi**Yazıtın Aslı**

^/δ Y/Y h z : ↑ D 4 h 1 z

Yorumsuz Yazı Çevirimi

nç p t2 r1 y1 l : nç t2 η2/l2 b1/ş1

Yorumlu Yazı Çevirimi

(a)nç(i)p ...

Aktarımı

Böylece..... (Tıbıkova ve ark., 2012: 64).

Okuma Önerisi**A50 Karban Yazıtı Üzerine Okuma Önerisi****Yazıtın Aslı**

J : > D ↑ : ↑ M ◊ h ◊ Y J D E # E (1

#l Y P (2

Yorumsuz Yazı Çevirimi1) g² z g² y¹ l¹ l² η t² η başı l/i : Ok/kO y¹ o/u : a/e
2) ö/ü l² s² n²**Yorumlu Yazı Çevirimi**1) (e)g (a)z(i)g! (a)y(a)l (e)l(i)η - (e)t(i)η başı : ok(i)yu : a
2) öl s(e)n!**Aktarımı**1) Eğ (hizaya getir) sapkın(i) (azmış, yoldan çıkan)! Kutsan (saygı duy, övül) (senin) devletin (ve) *etin (canlıların, insanların (?), soyun(?)). (Devletin ve soyunun) başı(ni) çağırarak (davet ederek / anarak?)
2) Öl sen (sen öl)!

Yazıtta kalınlık incelik uyumu bozulmuş, cümle yapısı standart kullanımın dışında kurulmuştur. Yazıtın en dikkat çeken özelliklerinden birisi "z" sesini karşılamak için kullanılan karakterlerdir. Aynı karakterin bir benzeri E83 kodlu Uybat VII Yazıtının iki satırında da geçmektedir (Aydın 2019b: 195). Ayrıca yazıtta geçen "M" karakterinin E2 Uyuk – Arjan, E49 Bay – Bulun II yazıtlarında "baş" anlamında geçtiği görülmüştür (Aydın 2019b: 47, 163).

"egil-" fiili Dağlık Altay'daki A76, A95 ve A101 yazıtlarında *eğil-*, *baş eğ-* gibi anlamlarda kullanılmıştır (Konkobayev ve ark., 2015: 352). Bu fiil saygı duymayı, boyun eğmeyi ve itaat etmeyi ifade etmektedir. Buradan hareketle "eg-" fiili yazıttaki bağlamında *eğ-*, *hizaya getir-* gibi anlamlarda kullanılmıştır.

Sözcüğün ardından "(a)z(i)g" ifadesi gelmiştir. "azılgı" ifadesi daha önce Yenisey'deki E98 Uybat VI Yazıtının üçüncü satırında (Aydın 2019b: 203) ve Küli Çor Yazıtı D6'da (Aydın 2019a: 137) vahşi ve azılı anlamlarında kullanılmıştır. Sertkaya, "azılgı tonuz" ifadesinin *azılı*, *azgın domuz* gibi anlamlarda değil, *erkek yaban domuz* anlamında kullanıldığını kaydetmiştir (2014: 3-4). Ancak "az-" fiili *azmak*, *yoldan sapmak* gibi anlamlara gelmektedir (Nadelyayev ve ark., 1969: 72). E98 kodlu yazıtta ve Küli Çor Yazıtında "azılgı" sözcüğünün *azılı*, *vahşi* gibi anlamlarından hareketle metindeki "(a)z(i)g" sözcüğü *yoldan çıkmış*, *sapkın* şeklinde anlamlandırılmıştır.

"(a)y(a)l-" fiilinin daha önce Dağlık Altay'daki A84 Yabogan Yazıtında *övil-*, *saygı duyul-*, *saygı gör-* şeklinde geçtiği saptanmıştır (Konkobayev ve ark., 2015: 266-267; Tıbıkova ve ark., 2012: 140-141;). Şirin ise "(a)y(a)l-" fiili (*Tanrı tarafından*) *korunmak*, *kutsanmak* şeklinde vermiştir (2016: 721). Bunun yanı sıra *aya-* fiili DLT'de "koru-, unvan ver- şeklinde geçmektedir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 122).

Yazıttaki en ilgi çekici noktalardan bir diğeri ise "(e)l-(e)t" şeklinde geçtiği tespit edilen ifadedir. Bu iki sözcük birbiri peşi sıra getirilerek ikisine de 2. şahıs teklik iyelik eki getirilmiş. "(e)l" sözcüğü *devlet* ve *yurt* anlamında olduğundan devamında gelen "(e)t" sözcüğü Nadel-

yayev ve ark. göre (1969: 186) 1. *myaso* “et”; 2. *plot; telo* “et, gövde/vücut” anlamlarından hareketle bağlama uygun olarak canlıları ifade etmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Clauson ise “et” sözcüğünden hem canlı et hem de kasaplık manada et şeklinde bahsetmiştir (1972: 33). “etöz” sözcüğünü birleşik bir sözcük (ayrı yazılması reddedilmez) olarak Budizm ve Manihaizm’de *flesh spirit* (et ruhu) şeklinde canlı bir bedeni ifade etmek için bir terim olarak kullanıldığını kaydetmiş, ilgili sözcüğün İslam terminolojisinde benimsenmediğini ve kullanımdan düştüğünü belirtmiştir (Clauson, 1972: 74). Caferoğlu ise “ät’öz” (= ät’üz) sözcüğü *vücut, gövde, kişi, şahıs, kendi* anlamlarındadır (2015a: 78). Wilkens “ät” sözcüğünü *maddesel, cismani, et ..., etli; et (yedi Dhātulardan biri de; Skt. māṃsa’nın da eş değeri); (bir meyve için) et; deri, cilt, beden, deri rengi, görünüş* şeklinde, “ätöz” sözcüğünü ise *gövde, beden, vücut; ceset, naaş; kişileştirme, şekil, görünüş, suret; dokunma duyusu, dokunma ...; varlık şekli; şahsiyet, kişi; biri* şeklinde kaydetmiştir (2021: 126-127). Şen, “etöz²” sözcüğünü *beden < et (ten) + öz (can)* şeklinde birleşik bir isim olarak değerlendirmiştir (2016: 97).

Karban Yazıtı, “(e)t” sözcüğünün kasaplık veya uzuv olan etten ziyade daha genel bir kavramı ifade etmek için kullanılmakta olduğuna dair önemli bir örnek teşkil etmektedir. Elbette bu sözcüğün anlamı tartışılmalı ve daha ayrıntılı bir biçimde ele alınmalıdır.³

İlk satırın sonunda ayırma görevinde olan “:” işaretinden sonra getirilen ↓ (a/e) işareti kuvvetlendirme görevinde bir enklitiktir. “:” boşluk işareti ile ünlüyle biten sözcükten ayrılmıştır. Bu işaret ayırma görevinde kullanılan ↓ işareti ile karıştırılmamalıdır.

Böylelikle yazıt sahibi yanlış olanın eğilmesini, hizaya getirilmesini söyleyerek doğrudan şaşılmasını gerektiğini belirtmiştir. Buna ek olarak Tanrı tarafından kutsal kılınan devletin ve canlıların başını çağırarak (anarak) doğrunun yolunda ölünmesini gerektiğini söylemiştir. Metinde geçen *et* sözcüğü üzere Eski Uygurcada görülen ve birleşik bir isim olan “etöz” sözcüğünü hatırlatmaktadır. Yazıt sahibi kendisine ait belirli bir düşünceyi okumasını hedeflediği kişilere açıklamış ve onlara yol göstermiştir. Bu nedenle A50 Yazıtı nutuk içerikli yazıtlar kategorisinde değerlendirilmelidir.

A63 Kalbak-Taş XXIX Yazıtı Üzerine Okuma Önerisi

Yazıtın Aslı

YAL 1:1511

Yorumsuz Yazı Çevirimi

s² η k¹ g² a/e : r² s² ş l²

Yorumlu Yazı Çevirimi

(e)s (e)η (a)k(l)g a/e : (e)r (e)s (a)ş(l)

Aktarımı

Dost(ların) en cömertini (iyisini), er (asker) dost(ları) art(tır)

“(a)k” kelimesi daha önce Köl-Tigin Yazıtının D36, D40, K2, K3, K5, K6 ve K9 kısımlarında *ak, beyaz* anlamında kullanılmıştır (Tekin 2014: 120). Yenisey Yazıtlarında ise aynı sözcük E49 Bay-Bulun II, E91 Bedelig Valun ve E101 Baykalovo Yazıtlarında *ak, beyaz* anlamında görülmüştür (Aydın 2019b: 249). Dağlık Altay Yazıtları arasında sıkça karşılaşılan bu sözcük sadece A84 Yabogan Yazıtında *ak, beyaz* anlamında kullanılmıştır. Ancak A7 Möndür – Sokkon I/2, A11 Möndür – Sokkon III, A81 Biçikti – Boom IX, A92 Tuekta VI ve A97 Biçikti-Boom XVI/2 adlı yazıtlarda *iyi, iyiliğe destekçi* şeklinde kullanılmıştır (Konkobayev ve ark., 2015: 350). Buradan hareketle metinde geçen “(a)k” sözcüğünün anlamı *iyi* olarak değerlendirilirse “(a)k(l)g” ifadesinde *ak* sözcüğüne +(X)g yükleme hâli eki getirilmiştir. Sözcüğün anlamı *iyisi, iyilik için teşvik edicisi* şeklinde kabul edilebilir.

Ancak sözcük “(a)k(l)” şeklinde değerlendirilirse *cömert* anlamına gelmektedir. Daha önce DLT’de “aki” *cömert* şeklinde geçmiştir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 43). Atebetü’l Hakayık’ta da “aki” sözcüğü *cömert* anlamına gelmektedir (Arat, 1992: 58-61). Buradan hareketle metinde geçen sözcük “cömert” şeklinde değerlendirilebilir. Bu durumda “(a)k(l)g” ifadesinde (a)k(l) sözcüğüne +(X)g yükleme hâli eki getirilmiştir. Buna göre sözcüğün anlamı metin içerisinde *cömerti* şeklinde kabul edilebilir. Sözcüğün yazılışı her iki okumaya da izin vermektedir. Devamındaki iki nokta işareti ayırma görevindedir.

Diğer bir önemli sözcük ise “(a)ş(l)l-” şeklinde geçen sözcüktür. Clauson’a göre “aşıl-” *art(ır)-, çoğalt(t)-* anlamlarındadır (1972: 262). Bu sözcüğün daha önce sadece Dağlık Altay’da bulunan A1 Çarış ve A5 Kuray II Yazıtlarında *çoğalmak* ve *sayısı artmak* anlamında kullanıldığı saptanmıştır (Konkobayev ve ark., 2015: 350). Buradaki cümlelerin bağlamı içerisinde “(a)ş(l)l-” sözcüğü *çoğalmak* ve *artmak* anlamlarında kullanılmıştır.

Buna göre yazıt sahibi dostların en iyi veya en destekleyici şey olduğunu söyleyerek dostların ve dost olarak kabul ettiği anlaşılacak askerlerin sayısının çoğalmasını istediğini belirtmiştir. Dilek ve temenni içeren yazıt, dua – yalvarma içerikli yazıtlar kategorisindedir.

A66 Sogodek Yazıtı Üzerine Okuma Önerisi

Yazıtın Aslı

1 > | C J S 1 J I I C I I 1 1 8 1 J 8 I

Yorumsuz Yazı Çevirimi

s² b² l¹ p b² p s² b¹ Ok/kO s² s² n¹ s² l¹ p b¹ l¹ n¹ s² o/u r²

Yorumlu Yazı Çevirimi

(e)s (e)b (a)lp (e)b. (a)p[aj] s(a)b uk: (e)s (a)ş(a)n! (e)s, (e)s-(a)lp (a)bl(a)n (a)şu (e)r.

Aktarımı

Dost ev(i) alp ev(idir). Atanın (babanın) sözü(nü) anla (kavra, dinle): Dost karnını doyur (besle)! (Ey) dost, dost-yiğit (= yiğit dost) avlan geçerek asker(leri).

A66 Sogodek Yazıtı hiç okunmamış bir yazıttır. Aslına bakıldığında görüntülerinden açıkça okunabilen yazıtın anlamlandırılmasında güçlük çekilmiştir. “s²” karakteri yazıtta tam yedi kez geçmiştir. “b²” karakteri standart kullanımın (X̂) aksine ters bir biçimde verilmiştir. İki defa geçmiş olan “n¹” karakteri ise “(l” biçiminde kullanılmış ve yine standart kullanımın (J) dışına çıkmıştır.

İlk olarak “(a)p(a) – s(a)b” ifadesi üzerinde durulmalıdır. “(a)p(a)” sözcüğü Köl-Tigin Yazıtındaki D1, D13, D19; Bilge Kağan Yazıtındaki D3, D12, D16; BKT G13 kısımlarında *ata, ecdat; büyük (unvanlarda)* şeklindedir (Tekin, 2014: 122). Yenisey Yazıtlarında ise *ced, ata; bir unvan* olarak E11 Begre, E20 Çaal Höl VIII, E54 Ottuk – Taş III, E60 Sargal – Aksı ve E126 Tepsey XI Yazıtlarında kullanılmıştır (Aydın, 2019b: 251).

2 Yazıtlarda etöz şeklinde okunabilecek bir örnek için bkz. E150 Kurbustu Taş II (#11#11) (Şabdanov, 2022: 219; Vasilyev & Vasilyev, 2020: 176). Ayrıca E100 Bayan-Kol adlı yazıtta bkz. Aydın, 2019b: 206.

3 Ayrıca A57 Kalbak-Taş XVI Yazıtında geçen “et” ifadesi için bkz. Konkobayev ve ark. 2015: 196-197.

Bu durumda “(a)p(a) s(a)b” ifadesi yazıt sahibinin babasının sözünün aktarıldığına vurgu yapmak için kullanılmıştır. Büyüklerin söylediği bir söze yer verilmesi onlara ve onların sözlerine değer verildiğini göstermektedir. A72 ve A74 yazıtlarında görülen şekliyle “↑” (Ok/kO) işaretiyle bağlama uygun olarak “uk-” fiili anlamak, kavramak⁴ anlamlarında kullanılmıştır.

“Aşa-” fiili DLT’de (*Hakanlılarda ileri gelenler için, diğer Türklerde herkes için*) yemek ye- anlamındadır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 458, 461). “(a)ş(a)n-” fiilini yemek ye-, gıda al- şeklinde kaydedilmiştir (Caferoğlu, 2015a: 23; Nadelyayev ve ark., 1969: 62;). Buradan hareketle yazıtta geçen “(a)ş(a)n-” sözcüğünün beslen-, karnını doyor-, yemek ye- anlamında olduğu görülmüştür.

Yazıtta dostların evi, yiğitlerin evi şeklinde başlayan ilk satırın devamında yazıt sahibinin babasının bir sözüne yer verilmiş, bu sözün anlaşılması istenmiştir. Buna göre dostların karnının doyurulması öğütlenmektedir. Daha sonra yazıtı okuyan dostlara hitap edilerek onlara beslenmeleri, karınlarını doyumaları söylenmiş, özellikle *yiğit dost* diye seslenen metinde bu dostlara askerleri aşip avlanmaları öğütlenmiştir. Buradan hareketle bölgede askerlerin bulunduğu dair bir bilgi elde edilmektedir. Ayrıca dost olarak görülen kişilerin doyurulmasının öğütlenmesi son derece ilgi çekicidir. Metnin bütününe bakıldığında yazıt sahibi bir fikri açıklamış ve dost olarak kabul ettiği yiğitlere bir öneride bulunmuştur. Bu nedenle A66 Yazıtı içerik bakımından tavsiye – öğüt içerikli yazıtlar kategorisine aittir.

A77 Biçikti-Boom X Yazıtı Üzerine Okuma Önerisi

Yazıtın Aslı

ᠠᠮᠤᠨᠢᠯᠠᠭᠤᠨᠠᠨᠤᠨ

Yorumsuz Yazı Çevirimi

nç p t² r¹ aş p : nç t² η ş

Yorumlu Yazı Çevirimi

(a)nçip (e)t (a)r aş : (a)nç[a] t(e)η (e)ş

Aktarımı

Böylece düzene sok (ayarla, yap): Kandir, aşarak! Böyle denk (eşit(tir)), dost!

Yazıtta “□” karakteri E 39 Kara – Yüs I, E41 Hemçik – Çırgakı, E56 Malinovka, E65 Kara – Bulun I Yazıtlarında görüldüğü gibi “aş” anlamında kullanılmıştır (Aydın 2019b: 131; 135; 171; 179). Yazıtın genelinde kalınlık incelik uyumunun bozulduğu bir durum söz konusu değildir. “aş” simgesinin hemen ardından gelen “/i” karakteri Caferoğlu’nun kaydettiği üzere zarf-fil görevinde kullanılmıştır (2015b: 110).

“(e)t-” sözcüğü Orhun Yazıtları arasında KT D11, BK D10 kısımlarında *tanzim et-*, *düzene sok-*, *yap-* anlamında (Tekin 2014: 140), “(a)r-” fiili ise KT G5, BK K4 kısımlarında *aldat-* anlamında kullanılmıştır (Tekin 2014: 122). Buna göre yazıtta geçen “(e)t-” fiili *düzene sok-* ve *yap-* anlamında, “(a)r-” fiili de *aldat-*, *kandır-* anlamında okunmuştur.

“t(e)η” sözcüğü Yenisey Yazıtları arasındaki E26 Oçuri Yazıtında *sayı* anlamında geçmiştir (Aydın 2019b: 99). Dağlık Altay’daki A34 Calgız – Töbö I Yazıtında “t(e)ηlig” şeklinde geçen sözcük *denk*, *eşdeğer* anlamındadır (Konkobayev ve ark., 2015: 354). Caferoğlu ise aynı sözcüğü 1. denk, her çeşit, her nevi, benzer, müşabih; 2. terazi, sıklık, ağırlık; 3. kadar, ölçü anlamlarında kaydetmiştir (2015a: 233). Metinde geçen “t(e)η” sözcüğü *denk*, *eşit* şeklinde anlaşılmıştır.

Yazıtın dağ eteğinin 100 m kadar ötesinde olduğu belirtilmiştir (Koçeyev, 2006: 11). *Aşarken kandir* ifadesinden anlaşıldığı üzere bölgeden geçilirken orada bulunmakta olan veya orayı tutan birileri kastedilmiş olmalıdır. Yazıt sahibi daha sonra gelen *anca denktir* ifadesiyle aşılması kastedilen yerden ancak bu şekilde geçilebileceğini de eklemiştir. Buna göre bu yazıt bir açıklama içerdiği için açıklama içerikli yazıtlar kategorisine girmektedir.

Sonuç

Daha önce okunmamış olan A50, A63, A66 ve A77 yazıtları yukarıda detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Daha önce sadece Yenisey Yazıtlarında görülmüş olan “z” karakterinin Dağlık Altay Yazıtları arasında ilk defa A50 Karban Yazıtında görülmesi ileride ortaya çıkacak yazıtların okunması açısından oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra aynı yazıtta geçen “(e)l-(e)t” ikilemesi sayesinde Eski Uygurcada görülen “etöz” ile ilişkili olabilecek *et* sözcüğünün eski Türkçede sadece kasaplık veya uzuv olan “et” anlamında değil, daha genel anlamda canlıları da ifade etmek için kullanıldığı tanıklanmıştır. Bu konu daha detaylı araştırılıp incelenmelidir.

Daha önce sadece Altay’daki iki yazıtta görülen “(a)ş(i)l-” *çoğal-*, *art-* fiili A63 Yazıtında aynı anlamda tespit edilmiştir. Bu diğer okumaları da pekiştirir niteliktedir. “aşan-” *yemek ye- gıda al-* fiilinin A66 yazıtında tespit edilmesiyle birlikte bu sözcük Köktürk harfli metinlerde ilk defa tanıklanmıştır. A77 Yazıtında görülen “(a)r-” *kandır-*, *aldat-* sözcüğü Orhun Yazıtlarında geçen anlamıyla Dağlık Altay Yazıtlarında ilk defa tespit edilmiştir.

İçerik bakımından ele alındığında daha önce sadece Dağlık Altay Yazıtları arasında bulunan nutuk içerikli A36 Möndür – Sokkon V Yazıtına bir yenisi A50 Karban Yazıtı da eklenmiştir. Bunun dışında A63 Yazıtı dua – yalvarma, A66 Yazıtı tavsiye – öğüt ve A77 Yazıtı da açıklama içerikli yazıtlar arasındadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

4 Caferoğlu, 2015a: 266; Clauson, 1972: 77-78; Nadelyayev ve ark., 1969: 613.

Kaynaklar

- Alyılmaz, C. (2021). *Bilge Tonyukuk Yazıtları*. TDK Yayınları.
- Arat, R. R. (1992). *Atabetü'l-hakayık*. TTK Yayınları.
- Aydın, E. (2019a). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. (2019b). *Sibirya'da Türk İzleri Yenisey Yazıtları*. Kronik.
- Battulga, T. (2020). *The Small Monuments of Mongolian Runic Inscription*. Archaeological Relics Of Mongolia Catalogue Series.
- Caferoğlu, A. (2015a). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (2015b). *Türk Dili Tarihi*. Altınordu Yayınları.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Ercilasun, A. B., & Akkoyunlu, Z. (2020). *Dîvânü Lugâti't Türk: Giriş – Metin – Çeviri – Notlar – Dizin*. 4.Baskı, TDK Yayınları.
- Kindikov, B. M., & Kindikov İ. B. (2018). *Drevniye Nadpisi Ongudayskogo Rayona*. Gorno-Altaysk.
- Klyashorniy, S. T., & Matoçkin, E. P. (1991). Runičeskaya nadpis' Karbana // Izvestiya SO RAN SSSR. Seriya istorii, filologii i filosofii. Novosibirsk, Vip. 1. S. 65-67.
- Koçeyev, V. A. (2006). *Svod drevnetyurkskih runičeskih pamyatnikov Gornogo Altaya*. AKİN.
- Konkobayev, K., Useev, N., & Şabdanaliyev, N. (2015). *Altay Cumhuriyeti'ndeki Eski Türk Yazıtları Albümü*. Gılım.
- Nadelyayev, V. M., Nasilov, D. M., Şçerbak, A. M., & Tenişev, E. R. (1969). *Drevnetyurkskiy slovar'*. Leningrad.
- Sertkaya, O. F. (2014). Altay, Yenisey ve Moğolistan Yazıtları Üzerine Notlar. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 3(3), 1-13. [\[Crossref\]](#)
- Şabdanov, A. (2022). E 147b, E 148 ve E 150 Numaralı Yenisey Yazıtları Üzerine. *Dil Araştırmaları*, 16 (30), 213-223. [\[Crossref\]](#)
- Şen, S. (2016). *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*. Kesit Yayınları.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2014). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tıbıkova, L. N., Nevskaya, İ. A., & Erdal, M. (2012). Katalog drevnetyurkskih runičeskix pamyatnikov Gornogo Altaya. Gorno-Altaysk.
- Tuguşeva, L. Y., Klyashorniy, S. G., & Kubarev, G. V. (2014). Uygurskaya i Runičeskiye Nadpisi iz Mestnosti Urkoş (Tsentral'niy Altay). *Arheologiya, Etnografiya i Antropologiya Yevrazii*, 4, 88-93.
- Useev, N. (2011). *Yenisey Cazma Estelikleri I: Leksikası Cana Tekstter*. Kırgız Millî Bilimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü Yayınları.
- Vasiliev, A., & Vasiliev, D. (2020). Pamyatnik dinastii <<gramottteyev>> Pravoberejs'ya Ulug-Hema (Verhniy Yenisey, Republika Tıva). *Epigrafika Vostoka*, XXXV: 172-180.
- Wilkens, J., & zu Göttingen, A. D. W. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch–Deutsch–Türkisch*. Universitätsverlag Göttingen. [\[Crossref\]](#)

Structured Abstract

The inscriptions belonging to the Old Turkish period in the geography also known as Mountainous Altai, located within the borders of the Altai Republic of the Russian Federation, came to light in 1818 when Spasskiy found and announced the A1 coded "Charysh" Inscription. Many people have worked on these inscriptions. The inscriptions in the Mountainous Altai have been dealt with up-to-date by Tybykova, Nevskaya and Erdal (2012) and Konkobayev, Useev and Shabdaniyev (2015).

In 2012, the study of Tybykova and her team included 90 inscriptions. Konkobayev and his team, on the other hand, discovered 11 new inscriptions during their expedition in 2015 and included a total of 101 inscriptions in their work. The mountainous Altai region has a very important place with its abundance of inscriptions. 85 of the 101 inscriptions found in the region are rock inscriptions. The remaining inscriptions are on various objects.

The rock inscriptions came from the hands of commoners rather than upper-class people. These inscriptions consist of short texts that give clues about people's daily life, thoughts and attitudes. In this context, the inscriptions unearthed in Mountainous Altai are very important for understanding the ancient Turkic people.

In this study, four inscriptions found in Mountainous Altai and among 85 rock inscriptions are discussed. The inscriptions that are the subject of the study have been tried to be read until today, but no success has been achieved. In this research, the importance of the inscriptions has been mentioned by presenting a reading – interpretation proposal about the inscriptions.

The Karban Inscription with the code A50 was discovered by Matochkin in 1988, on the left side of the Katun River, at the confluence of the Karban and Katun rivers, opposite the Kuyus Village. The same inscription was discovered in 1990, this time by V. N. Elin and V. I. Sojonov. The inscription consists of two lines and 22 characters. There are 17 characters in the first line and 4 characters in the second line. The length of the first line is around 22 cm, the length of the second line is 5.5 cm. The first line of the vertically written inscription is in the range of 2 to 4 cm, and the height of the second line is in the range of 3.5 to 4.5 cm.

Klyashtorny and Matochkin first worked on the inscription and suggested a reading-interpretation (1991). Later, Tybykova, Nevskaya and Erdal worked on the related inscription (2012). They published a transliteration of the inscription with its image; however, they did not do a thorough reading of the text. Finally, Konkobayev, Useev and Shabdaniyev worked on the inscription (2015). They read the text a little differently, removed its transliteration, but still did not give a full meaning. The reading of Klyashtorny and Matochkin was rather incomplete and the full meaning of the text could not be revealed.

The Kalbak – Tash XXIX Inscription with the code A63 was dated to the III. It is on the right side of a rock known as the Rock. The inscription was found by Kyzlasov in 1994. The Kalbak-Tash XXIX Inscription is 15 cm long and 2.8 to 3.5 cm high. There are 10 signs in the inscription written in an upward curve. The inscription, which was destroyed over time, remained intact enough to make sense of it. However, a full interpretation study on the inscription has not been carried out so far.

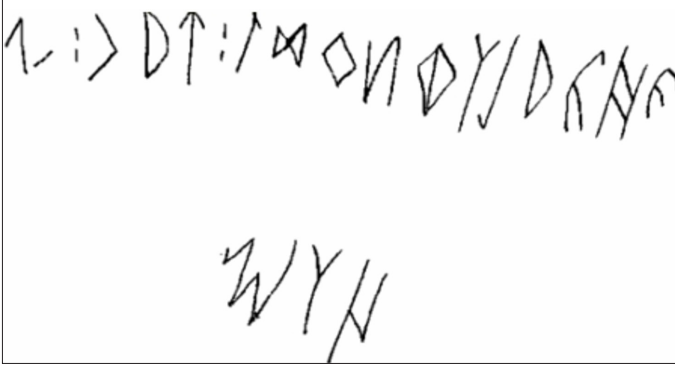
E. E. Yamayeva discovered the A66 Sogodek Inscription in 1995 at a location called Sogodek, about 15 km southwest of Kuluda Village. The single-line and 22-character inscription has a length of 12.6 cm and a height of 1.2 to 2.3 cm. The inscription so far has only been written by Tybykova, Nevskaya and Erdal (2012); Published by Konkobayev, Useev and Shabdaniyev. However, there is no interpretation work on the inscription.

The Bichikti – Boom X Inscription, coded as A77, was found by Kyzlasov in 2001 in Bichikti – Boom Village in the Onguday Region. The length of the inscription is 11 cm, and its height is around 1.4 to 2.3. Kocheyev noted that there were 11 characters in the inscription; however, he did not suggest any reading – interpretation (2006: 11). In addition, Konkobayev and his team included the article in their work published in 2015; however, they also did not attempt to read or make sense of it (244). The only reading and interpretation work on the inscription belongs to Tybykova and her team. However, they did not make sense of the entire text.

The inscriptions A50, A63, A66 and A77, which have not been read before, are discussed in detail in this study. As a result, the "z" character, which was only seen in the Yenisei Inscriptions before, is seen for the first time in the A50 Karban Inscription among the Mountainous Altai Inscriptions, which is very important for the reading of future inscriptions. In addition, it has been witnessed that the word meat, which can be related to the "etöz" seen in the Old Uighur language thanks to the "(e)l-(e)t" reduplication in the same inscription, was used not only in the sense of meat but also to express the creatures made of meat. This issue should be investigated and studied in more detail.

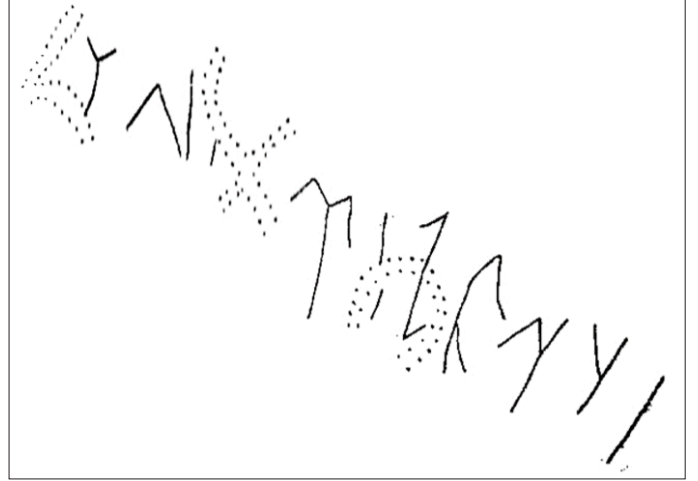
The word "(a)ṣ(l)l-", which was only seen in two inscriptions in Altai before, was also found in the A63 Inscription in the same sense, meaning to increase. This reinforces other readings as well. The verb "aşan-" recorded by Caferoglu was identified in the A66 Inscription, meaning to eat and to get food. (2015a: 23). Thus, this word was seen for the first time in Old Turkic texts. The word "(a)r-" seen in the A77 Inscription, as used in the Orkhon Inscriptions, was identified for the first time in the Mountainous Altai Inscriptions, meaning to deceive.

In terms of content, a new A50 Karban Inscription has been added to the oration-containing A36 Mendur – Sokkon V Inscription, which was previously only among the Mountainous Altai Inscriptions. Apart from this, the A63 Inscription contains prayer – begging content, the A66 Inscription contains advice, and the A77 Inscription contains explanation.

Görsel 1.

A50 Karban Yazıtı

(https://www.altay.uni-frankfurt.de/ENGLISH/RUNIKA_ENG.HTM).

Görsel 3.

A63 Kalbak-Taş XXIX

(https://www.altay.uni-frankfurt.de/ENGLISH/A63/KALBT29_X.PNG).

Görsel 2.

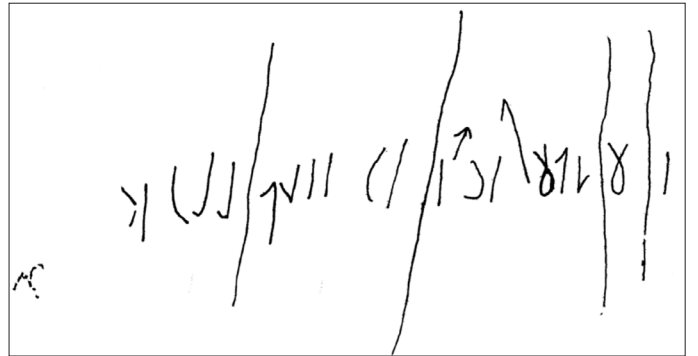
A50 Karban Yazıtı

(https://www.altay.uni-frankfurt.de/ENGLISH/A50/KARBAN_F.JPG).

Görsel 4.

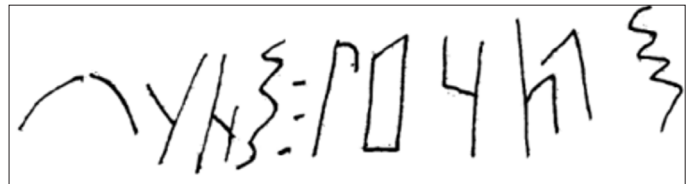
A63 Kalbak-Taş XXIX Yazıtı

(https://www.altay.uni-frankfurt.de/ENGLISH/A63/KALBT29_R.JPG).

Görsel 5.

A66 Sogodek Yazıtı

(https://www.altay.uni-frankfurt.de/ENGLISH/A66/SOGOD_X.PNG).

Görsel 6.

A77 Biçikti-Boom X Yazıtı

(https://www.altay.uni-frankfurt.de/ENGLISH/A77/BICH10_X.PNG).